

Hac Yolunda Bir Bâbür Prensesi

A Mughal Princess on the Road to Haj

Nadir KARAKUŞ*

Özet

1526'da Hindistan'da kurulan üçüncü büyük Türk Sultanlığı Bâbürlüler, yetiştirdikleri hanedan hanımları ile de ön plana çıkmışlardı. Kitap telif edecek kadar kabiliyetli, şiir yazacak kadar duyu dünyası geniş olan bu hanımlar içinde dönemin en önde tasavvufi hareketi olan Çiřtilik yoluna intisap edenler dahi çıkmıştı. Şâir, müellife ve kitap sahibi kişiliği ile ön plana çıkan Bâbür Şah'ın kızı ise daha farklı özellikleri ile de karşımıza çıkar. Gülbeden ismi ile anılan bu Bâbürlü Hanım, abisi Hümâyun Şah'ın zorlu geçen ve on beş yıl kesintiye uğrayan iktidar mücadelesinde ona destek olmaya çalışmıştı. Onun ölümü ile aynı desteği yeğeni Ekber Şah'a da gösteren Gülbeden Begüm, bu süreçte Bâbür İmparatoru'nun içine saplandığı sapkın dinî yönelişlerde de ona çıkış kapıları aralamaya çalışmıştı. Bunun için düzenlenen renkli ve kalabalık bir hac yolculuğunun içinde yer alan Gülbeden, Gucerât sahillerinden Cidde'ye oradan da Mekke'ye ulaşmıştı. Dönüş yolu sancılı olmuş, Aden'de bindikleri geminin batması ile Osmanlı idaresindeki bu şehirde yaklaşık bir yıl geçirmişti. Bu olaylar zinciri Gülbeden Begüm ve diğer Bâbürlü hanedan hanımları ile Osmanlı saray hanımlarının mukayese-

* Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü, Çorum, Türkiye. E-posta: nadirkarakuő@hitit.edu.tr, Orcid ID: <http://orcid.org/0000-0002-1508-9752>

sini ortaya çıkarmıştı. Osmanlılarda aynı tarihlerde padişah hanımları devlet yönetiminde etkili olup, sultanları zor durumda bırakmış, Bâbürlü hanımları ise daha çok kültürel ve sosyal faaliyetlerle hayatlarını sürdürmüşlerdi. Haliyle bu makalede her iki devletin de bu açılardan mukayese edilmesi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlılar, Bâbürlüler, Saray Hanımları, Gülbeden Begüm, Aden

Abstract

The Mughals, which was established in India in 1526, was the third largest Turkish Sultanate and came to the fore with the dynasty women they raised. Among these ladies, who were talented enough to write books and poetry there were even those who joined the path of Chishtism, the foremost mystical movement of the period. The daughter of Babur Shah, known as “Rose Body” stands out with her personality as a poet, author and owner of books, who also appears with different characteristics tried to support her elder brother Humayun Shah in his struggle for power, which was difficult and interrupted for fifteen years. Gulbaden, who showed the same support to his nephew Akber Shah after his death, tried to open the doors for the Mughal Emperor in the perverted religious orientations he was stuck in during this process. Gulbaden Begum, who took part in a colorful and crowded pilgrimage organized for this purpose, reached Jeddah from the Gujarat coast and then Mecca. The way back was painful, and she spent about a year in this Ottoman-ruled city after the ship they had boarded sank in Aden. This chain of events led to comparisons of Gulbaden Begum, and the other Mughal dynasty wives, with Ottoman palace ladies. At this time, the Ottomans sultan’s wives were influential in the state administration and this often left the sultans in a difficult situation, while the Mughal women continued their lives with more cultural and social activities. This situation paved the way for the comparison of the two states.

Keywords: Ottomans, Mughals, Palace Ladies, Gulbaden Begum, Aden

Extended Abstract

In addition to its ancient past and accumulation, the Indian region was also known for the existence of Turkish-İslâmic states established here. This process, which started with the Ghaznavids in the 10th century, ended with the Delhi Turkish Sultanate and finally the Mughals. During this period of about nine centuries, the dynasty ladies were active from time to time, and even rulers such as Raziye Sultan were able to issue decrees and rule. Although Raziye Begum was killed in 1240, she became one of the unforgettable leaders who had her name written in history with the identity of the woman sultan who ruled in India (Cüzcânî, 1963, pp. I/452-454; Üçok, 1993, pp. 49-51; Karakuş, 2021, pp. 15-41; Şahin, 2018, pp. 362-367).

It was this process in the Mughal empire that brought colorful personalities such as poet, book lover and author Gulbaden Begum to the fore. Gulbaden Begum, who was is more colorful and knowledgeable than, Shah Jahan's favorite wife, Arjumand Banû Begum, who was the inspiration for the construction of the Taj Mahal, one of the seven wonders of the world today (Chaghatai, 1979, pp. 159-171). Witnessing the bloody power struggles of her siblings, this emotional Mughal princess tried to forget her experiences through the Humayunname that she wrote and a pilgrimage that she took. Gulbaden Begum not only provided the continuation of Baburnama, written by her father with her work Humayunname, but also inspired the Akbernama that would be written after her (Allâmî, 1873, p. 615; Şahin, 2016, p. 8-9).

The difficult process of his brother Humayun, whom he loved the most, during his two years forced him to take shelter in the land of the Safavids for a while, and what happened in the power struggle with his brothers deeply shook Gulbaden Begum. His other brothers also experienced great pain during this power struggle. While Hindal Mirza lost his life in the war with the Mongols, Askeri and Kamran went to Mecca for pilgrimage and died there (Bayur, 1950, pp. II/41-56). During the pilgrimage of Gulbaden Begum, the secondary reasons of visitings her brothers' graves in Mecca would also be sought. Humayun, on the other hand, succeeded in establishing the Mughal power for the second time by dominating India again in 1555. We also know that Gulbaden Begum, whose emotional world was worn out during this mixed period, took ref-

uge in Kabul and returned to India in 1556, when her brother Humayun died and her nephew Akbar became the sultan. As her husband, Hıdır Khan, was the governor of Lahore at that time, Gulbaden had returned to Agra alone (Şahin, 2016, p. 9).

Gulbaden Begum, who came to Agra and tried to support her niece during the first days of power of Humayun's son Akbar, wrote Humayunname with Akbar's encouragement (Şahin, 2016, s. 9). However, with the influence of his environment, this talented and successful ruler tried to lead to the formation. This new religious approach combined tenets of multiple faiths and was met with a reaction in India, where Sunni beliefs were dominant. Akbar Shah, who glorified his name with new conquests, organized a pilgrimage to eliminate this opposition he faced. Thus, Akbar Shah tried to eliminate the criticisms directed at him by showing that he embraced the pilgrimage, one of the fundamental pillars of İslâm. Port Surât, which was captured from the Sultanate of Gujarat a short time before was chosen as the base of action for this journey. In order to increase the enthusiasm and ecstasy of this journey, even Akbar Shah wanted to join this journey, but his close friends did not allow it (Gülbeden, 1944, p. 257). Even the designation of the name of the ship on which the delegation would set off as "Divine" revealed the purpose of this voyage. With this it was attempted to explain that the purpose of the divine religion did not contain perverted ideas, as they thought (Rizvi, 1975, pp. 130; Farooqi, 1996, pp. 43-44; Richards, 2021, p. 55).

Although Akbar Shah himself could not go on a pilgrimage, he made it a tradition by going to the tombs of saints in Acmîr on foot, as per the common customs in India. Akbar Shah visited the tomb of Hâce Muînüddin Chişti in Acmîr and thus tried to prevent the fierce criticism against him (Nizâmeddin Ahmed, 1927-1939, p. II/429). The delegation that went on the pilgrimage embarked on this journey with the support of Akbar Shah, and the alms and gifts sent to Haremeyn were to be distributed in addition to the enthusiasm that increased the ecstasy of this journey. With the women from the Mughal family taking part in this journey, it was meant to Show that the members of the dynasty went to Mecca and Medina instead of him (Gülbeden, 1944, p. 257; Sharma, 1972, p. 222). However, it was later revealed that Akbar Shah was not sincere about this issue.

We have other information that Akbar Shah made this holy journey to achieve his own goals. Returning to Agra in 1579, Akbar Shah tried to get rid of Sheikh Abdünnebi and Mevlana Abdullah, who were at the forefront of the objections made to him, to the pilgrimage caravan by appointing them. These scholars, who could not return to India, were here with the task of checking whether the gifts sent by Akbar Shah every year in Mecca were regularly distributed. For this purpose, a last pilgrimage caravan left the Gujarat coast in 1580, but although Akbar Shah promised to the sheriff of Mecca, no caravan was sent to the Hejaz again. According to a Mughal historian, Akbar Shah's enthusiasm for the Haremeyn, as in other works he did in the name of traditional İslâm, thus faded away (Richard, 2021, p. 67).

This pilgrimage, in which Gulbaden Begum also participated, ended in Jeddah, which is considered the port of Mecca on the Red Sea, one of the coasts of Gujarat. Gulbaden Begum and her companions stayed in this important port city under Ottoman rule for a year, after the ship carrying the Mughal delegation sank in Aden on the way back (Farooqi, 1996, pp. 44-45; Şahin, 2016, p. 9). Meanwhile, while the Mughals continued their rise, was meant to Show Ottoman, firearm paved the way for them to establish a state in India, they were entering a period of stagnation. One of the many reasons for this was that the foreign wives of the Ottoman sultans had devastating effects on the state administration. The intervention of the Hasekis in state affairs, which started with Hurrem Sultan, continued increasingly with the Venetian origin Nur Bânû and the Bosnian origin Safiye Sultan, and the Ottoman Empire was shaken with deep wounds (Gerlach, 2006, p. I/128 ff.; Spagni, 1900, pp. 254-333; Schweigger, 2004, pp. 99-100; Arbel, 1992, pp. 241-259).

Giriş

Hindistan bölgesi renkli ve kadîm geçmişi ve burada kurulan Müslüman devletler olduğu kadar hanedanlarla da tarihe ışık tutmuştur. Gazneli Devleti'nin (963-1186) gerçek kurucusu olan Sebük Tegin (977-997), kabiliyet ve cevvaliği ile gücünü Gazne'den Doğu Afganistan'daki Zâbülistan bölgesine kadar yaymıştı. Onun bu başarısının altında, Zâbülistan asillerinden birinin kızı ile evlenerek yöre halkını kendi lehine çevirmeye çalışması da yatıyordu (el-Beyhakî, 1324, s. 95-99; Gerdizî, 1347, s. 166, 169-171). Böylece kadınlar ve evlilikler, devletlerin kurulmasına, gücün elde edilmesine de sebep olabiliyordu. Daha sonra kurulan Delhi Türk Sultanlığı'nda (1206-1526) ise kadınlar önemli işler başardıkları gibi ilklilik özellikleri ve karışıklıkları iktidar mücadeleleri ile isimlerinden söz ettirmişlerdi. Delhi Türk Sultanlığı'nın kudretli hükümdarlarından Şemseddin İltutmış'ın (1211-1236) eşi Terken Hatun, kocasının ölümünden sonra iktidar mücadelesi içine girmiş ve üvey oğlu Kutbeddin'i dahi öldürtmekten çekinmemişti (Cüzcânî, 1963, s. I/458; Cöhce, 2004, s. 50; 1950, s. 1/ 278-281). Ancak bu mücadeleyi İltutmış'ın veliyaht olarak bıraktığı kızı Raziye Begüm (1236-1240) kazanmış ve Delhi'de hükümdarlık yaparak bir ilke de imza atmıştı (Cüzcânî, 1963, s. I/452-454; Üçok, 1993, s. 49-51; Karakuş, 2021, s. 15-41; Şahin, 2018, s. 362-367). Hindistan'da kollara ayrılarak varlığını yaklaşık 320 yıl devam ettiren bu Türk-İslâm Devleti, Çağataylı Bâbü'ün (1526-1530) ateşli silahları karşısında tutunamamıştı. Son Delhi Türk Sultanı İbrâhim Lûdî, 1526'da Panipat/Pânîpet Savaşı sonrası mağlup olarak topraklarını Bâbürlülere (1226-1858) kaptırmıştı (Gülbeden, 1944, s. 114-125; Bâbü, 1946, s. II/329; Hândmîr, 1857, s. III, 304-310, 320; Duğlat, 1985, s. 216, 259, 261).

Hindistan'da kurulan bu üçüncü büyük hanedan daha farklı özellikler içeriyordu ve entelektüel kimlikleri ile de öne çıkıyordu. Devletin kurucusu Bâbü, bazı besteler yaptığı gibi güzel sanatların hemen hepsiyle de yakından ilgilenmişti. Aynı zamanda iyi bir hattat olan Bâbü, "*hatt-ı Bâbüri*" adıyla yeni bir hat icat etmiş, "*Bâbürnâme*" ismi ile de bir eser kaleme almıştı (Bâbü, 1943-1945, s. I/24 vd.; II, 48 vd.; Camalov, 1961, s. 126-133). Gazî Zâhirüddin Bâbü, 1530'da öldüğünde Hümâyün Şah (1530-1540, 1555-1556)¹ gibi bir ardıl yanında, kendisi gibi eser te-

1 Bâbü'ün Hümâyün dışında Kâmrân, Askerî ve Hindâl Mirzâ gibi üç oğlu daha vardı ki bunlar Hümâyün ile iktidar mücadelesi içine girmişlerdi.

lif eden ve makalemize de konu teşkil eden Gülbeden Dildâr Begüm (ö. 1603) gibi bir kız evlat bırakmıştı. Bâbü’ün Gülbeden Begüm dışında Gültreng ve Gülçehre isminde iki kızı daha vardı. Bunlardan Bâbü’ün ikinci kızı Gültreng Begüm’ü de edebi çalışmalar içinde gördüğümüzü ilave edelim (Jain, 2003, s. II/253). Gülbeden Begüm’ün yeğeni Ekber Şah’ın yönlendirme ve teşvikleri ile kaleme aldığı “*Hümâyunnâme-i Gülbeden Begüm*” veya diğer ismi ile “*Ahvâl-i Hümâyun Pâdişâh*” adlı eseri, onu diğer kız kardeşleri arasında daha ön plana çıkarmıştı. Gülbeden Begüm, Bâbü’ün kız kardeşi Hanzâde Begüm’ün ikinci oğlu Hıdır Hâce Çağatay ile evlenerek adından söz ettirmişti. Kocası, Bâbü’ün kız kardeşi Hanzâde Begüm’ün ikinci oğlu, Cengiz (Çağatay) hanedanı üyesi ve Bâbürlülerin Pencap genel valisi idi (Şahin, 2016, s. 8-9).

Gülbeden’in zevci olan Hıdır Hâce, Hümâyun’un son yıllarında ve Ekber Şah’ın saltanatı sırasında (1556-1605) bazı eyaletlerde valilik yapmış, konumuza hayat veren Bâbürlü Prenses’in ondan birçok çocuğu olduysa da bunların hiçbiri önemli mevkilere yükselememişti (Storey, 1927, s. I/1, 538-539; Kausar ve Kabir, 1982, s. 105-106). Ancak bilinen bir şey varsa Gülbeden Begüm, kaleme aldığı erkek kardeşi Hümâyun’un hatıraları ile ismini ölümsüz kılmıştı. Bu sıra dışı Bâbürlü Prenses’in hatıralarda yer edinmesini sağlayan bir hac yolculuğu ise XVI. yüzyıl İslâm dünyasının üç önemli ve kudretli devleti olan Osmanlılar (1300-1922), Bâbürlüler (1526-1858) ve kısmen de olsa Safevîler (1501-1736) tarihine ışık tutacak olayları açığa çıkarır mahiyettedir. Gülbeden Begüm’ün hac yolculuğuna çıktığı 1574 veya 1576 yılı, aynı zamanda 1498’den beri bölgede varlıklarını sürdüren Portekizlilerin İslâm dünyasına büyük acılar yaşattığı bir dönem olmuştu (Memmi, 1967, s. 90-111; Edens, 1997, s. II/52-55).

Bu sürecin anlaşılması da Gülbeden Begüm’ün hac yolculuğu ve dönüşü sonrası 1578’de Osmanlı idaresindeki Aden’de yaşanan olaylarla kendisini daha açık bir şekilde gösterir. Bu olayların hatırlattıkları, Osmanlı’nın duraklaması ve Ekber Şah (1556-1605) önderliğinde Bâbürlüler ile Şah I. Abbas (1587-1629) veya diğer meşhur ismiyle Büyük Abbas ile birlikte Safevîlerin yeni bir yükselişe girmeleri açısından da son derece önemli tespitlerin yapılmasına imkân sağlayacak cinstendir. Makalemizin bir başka gayesi de gerçekleştirilen evliliklerde Bâbürlü-Osmanlı mukayesesinin sergilenmesidir. Yaptıkları evliliklerle Çağatay kimliğini korumaya çalışan Bâbürlülerle; Venedikli, Ukrayna-

Gülbeden Begüm, Wise Muslim Women, "Gulbadan-banu-begum" (Erişim tarihi 15.03.2022).

lı, Bosnalı hanımlarla yaptıkları izdivaçlar yanında, devlet yönetiminde de bu haseki sultanları söz sahibi yapan Osmanlıların düşüşüne geçmeye başlaması, bu makalemizin kapsamı içerisinde yer alacaktır.

Begüm Unvanı

Türkçe "bey" unvanının müennesi olan "*Begüm*" kelimesi, Karadeniz'in kuzeyindeki Kazan Hanlığı tarihinde "Bike" olarak karşımıza çıkar (Yakubovskiy, 1955, s. 128 vd.; Togay, 1942, s. 22-29). Begüm unvanı, muhtemelen daha önce kullanılmasına rağmen, Delhi hükümdarı Raziye Sultan Begüm ile daha da etkin hale gelmiş ve bundan sonra Hindistan'da kullanılmaya başlanmıştır. Bu bölge dışında Hindistan'a komşuluk yapan İran-Azerbaycan hattında da aynı unvan kullanılmıştır. Akkoyunlular (1340-1514), Karakoyunlular (1351-1469) ve Safevilerde bu unvanın yaygın olarak kullanıldığına şahit oluyoruz. Şah İsmail'in

(1501-1524) annesi ve Akkoyunlu Uzun Hasan'ın kızı Âlemşah Halime Begüm, Şah Tahmasb'ın (1524-1576) kızı Zeyneb Begüm Safevîler döneminde oynadıkları mühim roller ile ön plana çıkmışlardır (Nevâî, 1368, s. 28, 39, 45-128). Safevîler tarafından ortadan kaldırılan Akkoyunlu Türkmen hânedanında ise Hatice Begüm² ve bir veba salgını sonucunda ölen Uzun Hasan Bey'in (1452-1478) hanımı Selçuk Şah Begüm (ö. 1490) de, İslâm tarihine damgasını vurmuş hatunlar olarak karşımıza çıkar (Hoca Saadettin, 1979, s. 330; Sümer, 2012, s. XLII/261-264). Akkoyunluların bir başka rakibi olan Karakoyunlularda da "Begüm" unvanına sahip hanımlara rastlıyoruz. Beyliğin sonlarına doğru ortaya çıkan taht mücadelelerine isimleri karışan Ârâyîş ve Şahsaray begümler aynı zamanda Gülbeden Begüm gibi şiir yazan hatunlardı (Sümer, 1993, s. VI/303). Karakoyunluları imparatorluk seviyesine çıkaran Cihan Şah'ın (1438-1467) eşi Hatun Can Begüm de döneminin unutulmaz hanım sultanları arasında kendisine yer bulmuştu (Hasan-ı Rumlu, 2006, s. 448; Vefâyi Zohre, 1385/2006, s. 52).

Begüm unvanı ise daha çok Hindistan'da Bâbü ve halefleri devrinde hükümdarların anne, kız kardeş ve dul eşleri gibi aile fertlerine verilerek zirveye oturmuştu. Bâbürlüler döneminde revaç bulan bu unvan, sûfi hanımlardan eser kaleme alacak kadar münevver hanımlara varana dek, pek çok tarihî şahsiyetin isim sonrasına eklenmişti. *Bâbürnâme* ve *Hümâyunnâme'de* Ak Begüm, Apak Begüm, Ayşe Sultan, Çöli, Dildâr, Gevher Şad, Gülçehre, Gülizar, Gülruh, Hanzâde, Hatice, İsen Devlet, Mâhım, Mahdûme, Ma'sûme, Mihr Bânû ve Mihr-i Cihân, Bâbü iktidarının ilk asrı olan XVI. yüzyılın en önde gelen begümleri olarak zikredilmiştir (Allâmî, 1873, s. 615). Araştıracığımız konunun içerisinde yer alan Bige Begüm, Nâsırüddin Hümâyün Şah'ın hanımı olduğu gibi, Bâbürlülerin büyük şahırlarından Celâleddin Ekber Şah'ın annesi Hamide Bânû Begüm de bu dönemde öne çıkmışlardı. Hümâyün'un eşi Bige Begüm, yaptırdığı sosyal tesisler, mektepler yanında Hindistan'da

2 Hatice Begüm, Erdebil dergâhını Şiîliğe ve devlet olmaya sevk eden Safevî şeyhi Cüneyd'in (ö. 1460) eşidir. Bu hatun, Uzun Hasan'ın kız kardeşi olduğu gibi Memlûk Sultanı Seyfeddin İnal (1453-1461) ve Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmed ile de görüşen Sara Hatun'un da en sevdiği kızıydı. Kocasını Şeyh Cüneyd 1460 yılında Şirvanşahlar tarafından Karasu vadisinde öldürüldüğü zaman, Hatice Begüm'den olan oğlu Haydar (ö. 1488), dergâhın başına geçip, babasının yolundan yürümeye devam etmişti. Üstelik Şah İsmâil gibi bir de halef bırakarak Safevî Devleti'nin kuruluşunun gerçekleşmesini sağlamıştı. (Bkz. Hinz, 1948, s. 15-22, 25-27, 32-35).

Çiştîyye tarikatının önde gelen şeyhlerinden ve “*Sultânü'l-meşâyih*” unvanı ile de bilinen Nizamettin Evliyâ (ö. 1325) için bir dergâh inşa ettirerek adından söz ettirmişti (Gupta, 2019, s. 62).

Bu dönemde Gülbeden-Hıdır Hâce Çağatay izdivacında olduğu gibi hanedan içi evlilikler oldukça yaygın olduğu için diğer saray kadınlarından Hümayûn’un yeğeni Selime Sultan Begüm de Ekber Şah ile ikinci evliliğini yapmıştı. Aynı zamanda Selime Begüm, Gülbeden Dildâr gibi edebiyat kervanına katılanlar arasında kendisini göstermişti. Selime Sultan, kocası Bayram Han’ın ölümünden sonra Ekber Şah ile evlenmiş zengin hayal gücünü yeteneğiyle birleştirerek Fars dilinde kaleme aldığı eşsiz eserleri edebiyat dünyasına kazandırmıştı. Ayrıca Selime Sultan Begüm gibi bazı saray kadınları kütüphane yaptırmakla isimlerini duyurmuşlardı (Jain, 2003, s. II/253). Bunlardan birisi olan Gülbeden Begüm nadir eserleri de topladığı büyük bir kütüphane oluşturmuştu (Tuhina, 2013, s. 1-16; Aijaz, 2011, s. 181-187). Bu dönemde kadınların yaptıkları edebî ve kültürel faaliyetlerle ödüllendirilip teşvik edildiklerine de şahit oluyoruz. Abdurrahîm Hân-ı Hânân’ın kızı Can Begüm, yaptığı Kur’an-ı Kerim yorumu ile Ekber Şah tarafından elli bin dinar ile ödüllendirilmişti (Chopra, 1955, s. 124).

Bu hanımları bir müddet sonra da Şah Cihan’ın evleneceği Ercümend Bânû Begüm takip etmişti. Daha sonra Padişah Begüm olarak anılacak olan Bânû Begüm, Mümtaz Mahal adıyla şöhret bulacak ve Tac Mahal gibi bir mimari şaheser de onun adına yapılacaktı (Chaghatai, 1979, s. 159-171). Şah Cihân’ın en büyük kızı Cihanâra Begüm ise selefi Gülbeden gibi bir eser kaleme alarak Bâbü kadınlarının edebî yönünü devam ettirecekti. Yetimlere, dullara yardım etmek için birçok çalışma yapan bu hanım, duygusal karakteri ile de tanınmıştı. Hint tasavvufunun önde gelen isimlerinden Muîniddin Hasan Çiştî (ö. 1236) ve onun müritlerinin biyografilerinden oluşan “*Mûnisu'l-Ervâh*” isimli eseri kaleme alarak Bâbürlü hanımların yazarlık geleneğini sürdürmüş, bir yandan da sûfî meşrep karakterini ortaya koymuştu (Misra, 1965, s. 61-70).

Gülbeden Begüm’ün Hac Yolculuğu

Osmanlılar döneminde haccın usûl ve esasları ile hac güzergâhları ve konak yerlerinin anlatıldığı hac seyahatnâmeleri kaleme alınmıştı (Kiraz, 2020, s. 311-312). İslâm tarihi sayfalarında ise yaptıkları uzun

hac yolculuğu ile ismini ölümsüzleştiren pek çok seyyah, tövbe-kâr ve kadı yer almıştır. İsmâîlî filozof, şâir, âlim ve seyyah Nâsır-ı Hüsrev (ö. 1073?), içinde bulunduğu günahlardan arınmak için Aralık 1045'te kardeşi Ebû Saîd ve Hintli hizmetkârı ile birlikte hacca gitmek üzere Belh'ten yola çıkmıştı. Bundan sonra da yaklaşık yedi yıl sürecek bu seyahati esnasında edindiği izlenimleri “*Sefernâme*” adlı eserinde dile getirmişti (Nâsır-ı Hüsrev, 1957, s. 3-6). Bir başka seyyah Endülüs Valensiyalı İbn Cübeyr (ö. 1217), 1183-1185 yılları arasında çıktığı hac yolculuğu dolayısı ile “*Rihle*” isimli bir eser kaleme almış, Mekte-Medine'nin yanı sıra Haçlı seferlerinin sürüp gittiği Suriye ve Mısır coğrafyası ile de ilgili önemli bilgiler vermişti (İbn Cübeyr, 2021, s. 50-260). Valensiyalı seyyah İbn Cübeyr'den etkilenen Ortaçağ'ın en büyük Müslüman seyyahı İbn Battûta (ö. 1368-1369) ise bu yolculuğu hayatının anlamı haline getirebilmişti. İbn Battûta, 1325'te Tanca'da başlayan büyük hac yolculuğu esnasında Türklerin, Moğolların, hatta Maldivlilerin hükümdarlarıyla tanışmış, önemli yerlerde bulunmuştu. Ayrıca birçok ülkede kadılık makamına getirilmiş, Farsça ve Türkçe bilmesi ve yolculuklarında çeşitli siyasî tecrübeler kazanması dolayısıyla kendisine bazı diplomatik görevler dahi tevdi edilmişti (İbn Battûta, 1417/1997, s. I/9-146; İbnü'l-Hatîb, 1973-1978, s. III/274). 1330 yılında Cidde'den Kızıldeniz'e açılan seyyah, fırtınalı bir yolculuktan sonra Yemen'in Zebîd şehrine ulaşmış, Cebele, Taiz, San'a ve Aden'i dolaşarak Resûlî Hükümdarı Nûreddin Ali b. Dâvûd ile görüşüp ardından da Doğu Afrika sahillerini kapsayan gezilerine başlamıştı (Gibb-Beckingham, 1994, s. IV/884). Onun takip ettiği bu rota da biraz sonra bahsedeceğimiz üzere Gülbeden Begüm'ün hac güzergâhı ile oldukça benzerlik arz etmişti.

Gülbeden Begüm'ün yaşadığı Hindistan'da hac yolculukları, Müslümanlar arasında olduğu kadar Hindûlar arasında da yaygın olarak yerine getirilen bir ibadetti. Hindistan'da Ortaçağ'lara doğru hac için uzak yerlere gitmek gelenek halini almıştı. Güneyde Comorin körfezi, doğuda Orissa, batıda Kathiavar ve kuzeyde Himalayalar, Brahman azizlerinin inzivâya çekildiği yerler olarak karşımıza çıkar. Hindû hacılar, buradaki nehirlerde yıandıktan sonra hac görevini ifa etme yanında kutsal mekânların çevresinde dönerek de bu vecibelerini yerine getirirlerdi. Hinduizm'de Benâres'i ziyaret etmek ve Ganj nehrinde yıkanmak, müntesiplerine ölümden sonra yeniden dünyaya gelişte daha mutlu olma ümidini vermekteydi (Bhardwaj, 1987, s. XI, 353-354).

Hindistan'dan yapılan hac yolculukları ise Gazneli Mahmud'dan (998-1030) beri sürmekte idi. Gazne üzerinden Hindistan'a on yedi sefer gerçekleştiren Mahmud Gaznevî, son seferlerinden birinde ele geçirdiği altın heykelin bir kısmını Mekke ve Medine'ye göndererek Haremeyn'e olan saygısını göstermişti (Merçil, 2003, s. 362-365). Gazne Sultanı İbrâhim (1059-1099) ise her yıl bir Kur'an istinsah ederek onu diğer hediyelerle birlikte Mekke'ye göndermesi ile öne çıkmış, hacca gidemese de bu kutsal mekânlara olan saygısını göstermişti (Merçil, 1996, s. 480-484).

Delhi Türk Sultanlığı döneminde yapılan hac yolculukları ile ilgili elimizde belirgin misaller yokken, Bâbürlüler devrinde ise hacca yoğun olarak gidildiğine şahit oluyoruz. Hümâyun Şah, 1539 ve 1540 yılında Afgan asıllı Sûrîler'in kurucusu ve ilk hükümdarı Şîr Şah (1540-1545) karşısında önemli mağlubiyetler alınca, Hindistan'da tutunamayacağını anlayıp Safevîlere sığınmış ve Şah Tahmasb'dan (1524-1576) yardım görmüştü. Diğer kardeşlerinin durumları daha da acıklı olmuş, Hindâl Mirza Moğollarla yaptığı savaşta hayatını kaybederken, Askerî ve Kâmrân da hac için Mekke'ye gitmişler ve orada ölmüşlerdi. Humâyun ise 1555 yılında yeniden Hindistan'a hâkim olarak Bâbürlü iktidarını ikinci kez kurmayı başarmıştı (Bayur, 1950, s. II/41-56). Bu karışık dönemde duygu dünyası oldukça yıpranan Gülbeden Begüm'ün Kâbil'e sığındığını, 1556'da kardeşi Hümâyun ölüp de yerine yeğeni Ekber padişah olunca yeniden Hindistan'a döndüğünü de hatırlayalım. Kocası Hıdır Han ise bu sırada Lahor valisi olduğu için Gülbeden, yalnız başına Agra'ya dönmüştü (Şahin, 2016, s. 9).

Bundan sonra da hac yolculukları devam etmiş, Bâbür imparatorlarına karşı çıkan asi emirler, daha sonra itaat arz edince hacca gönderilerek ödüllendirilmişlerdi. Gülbeden Begüm'ün de hamisi olan Ekber Şah, 5 Kasım 1556 cereyan eden Panipat/Pânîpet Meydan Savaş'ında Bayram Han tarafından bozguna uğratılmış ve Hemû Delhi şehrini geri vermek zorunda kalmıştı. Ertesi yıl Bâre Seyyidler de itaat arz ederek Bâbürlülerin hizmetine girmiş, Ekber Şah 1560 Ekim'inde Bayram Han'ı görevlerinden azlederek hacca göndermişti. Ancak bu bahtsız Bâre Seyyidi, Patan; Müslümanların verdiği isimle Gucerât'tan geçerken Afganlar tarafından öldürülmüş ve Mekke'ye vasil olamamıştı (Konukçu, 1994, s. 542-544).

Gülbeden Begüm'ün kaleme aldığı Hümâyunnâme, 1553 olayları ile sona erdiği için onun 1574 yılında³ niçin hacca gittiğine dair belirgin bir neden tespit edemiyoruz. Ancak Hümâyun'dan sonra en çok sevdiği kardeşi olan Hindâl Mirza'nın Moğollarla yaptığı savaşta hayatını kaybetmesi ve diğer erkek kardeşleri olan Askerî ve daha önceki isyanında gözleri kör edilen Kâmrân'ın da hac için gittikleri Mekke'de vefat etmelerinin de onun bu yolculuğa çıkmasında etken olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Öte yandan yeğeni ve hamisi Ekber Şah'ın bu yıllarda başkentini taşıdığı Fetihpûr Sikri'de yaptırdığı divanhânedede Mecûsî, Hindu, Budist ve Hristiyan bilginlerini toplayarak dinî konularda münazara yaptırması (Bkz. Nizami, 1989) da bu yolculuğa çıkmasında rol oynamış gözüküyor. Gülbeden Begüm, Ekber Şah'ın yönlendirmeleri yanında bu sıkıntılardan arınmak ve dinî bir iştiyak duymak için de bir hac yolculuğuna çıkma gereği hissetmiş olabilir. Nitekim bu hac yolculuğunu Ekber Şah da teşvik etmiş, hatta kendisi dahi bu yolculuğa katılmak istemişti. Ancak onu bu yolculuktan Ekber Şah devrinin önde gelen âlim, şâir ve devlet adamı Ebü'l-Fazl el-Allâmî son anda vazgeçirmişti. Ekber Şah da Ebü'l-Fazl el-Allâmî'nin de teşvikleri ile oluşturmaya çalıştığı "*din-i ilâhî*" (tevhîd-i ilâhî) girişimlerinden dolayı ortaya çıkan tepkileri dindirmeye yönelik olarak bundan sonra Sikri'den Ecmir'e kadar yaya yürüyeceği bir hac yolculuğuna çıkmayı adet haline getirmişti. Ekber Şah, Ecmir'de Hâce Muînüddin Çiştî'nin kabrini ziyaret edecek ve kendisine karşı yapılan ateşli tenkitlerin de böylece önüne geçmeye çalışacaktı. Ekber Şah, bu farklı hac ziyaretleri ile aynı zamanda bir başka amaç daha gütmüş ve buradaki daha önce hüküm süren Racpût hanedanına (1018-1303) da gözdağı vermişti (Nizâmeddin Ahmed, 1927-1939, s. II/429). Ekber'in bu ziyaretlerinde Hindû adetlerinde de sıkça görülen ağırlığınca altın, gümüş ve başka değerli mallar dağıtılmış, bu ziyaretlerde yanı başında ismini mutasavvıf Salim Çiştî'den almış olan oğlu Salim⁴ de yer almıştı (Richards, 2021, s. 56). Ekber Şah'ın yaya olarak Ecmir'deki evliyâ türbesine yaptığı ziyaretten esinlenmiş olması muhtemel olan Ekber'in çağdaşı Safevî Şahı I. Abbas (1587-1629) da bu geleneği devam ettirecekti. Şah Abbas, 1623'te Şiîliğin mukaddes yerle-

3 Yapılan son araştırmaların bu tarihin 1576'yı işaret ettiğini de bu vesile ile hatırlatalım. Gülbeden'in dönüş tarihi de dikkate alındığında bu tespitin daha ağırlık kazandığını da zikretmeliyiz. (Bkz. Farooqi, 1986, s. 191-196).

4 Bâbürlülerin gelecekte Nüreddin Cihangir (1605-1627) adıyla imparatoru olacak dördüncü hükümdardır.

ri olan Kerbelâ ve Necef'i ele geçirdiği gibi, kendisi de Isfahan-Meşhed arasını yirmi sekiz günde yaya olarak kat edip buradaki İmam Rıza Türbesi'ne bir ziyaret gerçekleştirecekti (Hakyemez, 2016, s. 27, 29).

Ekber Şah'ın tüm dinleri bir çatı altında toplama amacına yönelik "din-i ilâhî" girişimleri, Hindistan'da X. yüzyıldan beri sünnî geleneğin hâkim olduğu topraklarda tepki ile karşılanmıştı. Bu tepkileri hafifletmek isteyen Ekber de 1576-1580 yılları arasında devam edecek olan meşhur Gucerât-Aden-Cidde hattında gerçekleştirilecek hac yolculuğunu organize etmişti (Farooqi, 1996, s. 44). Bu yolculuğun en önemli aktörlerinden birisi ise hiç şüphesiz Ekber Şah'ın halası Gülbeden Begüm idi.

Tüccar ve Hacı Gemilerinin Kalkış Limanı Gucerât

Gucerât sahilleri, Hindistan'a gelen gemilerin ve denizcilerin uğrak yerlerinin en başında geliyordu. Bu bölge 1498 itibarıyla Portekizlilerin de ilgi alanına girmiş, Gucerât Sultanlığı onlara karşı yetersiz kalmıştı. Üstelik onlara yardıma gelen Memlük donanması da etkisiz kalmış, Portekizliler bölgedeki ağırlıklarını sürdürmüşlerdi. Hadım Süleyman Paşa'nın 1538'deki faaliyetlerinden sonra da buraya başka Osmanlı denizcileri uğramışlardı. İran Körfezi'nin kapısında Basra'da üslenmiş olan kadirga filosu, 1556'da şâir amiral Seydi Ali Reis'in komutasında Gucerât Yarımadası kıyılarına sürüklenmiş ve burada mürettebatı tarafından terkedilmişti. Böylece Hint Okyanusu, kadirga ile yelkenli arasındaki oldukça ilginç bir mücadeleye tanıklık etmişti (Bradell, 1990, s. II/352).

Gucerât'ın 1572-1573 yılında Ekber Şah tarafından ele geçirilmesi, Gülbeden Begüm ve diğer hanedan üyelerinin yapacağı kutsal yolculuğu kolaylaştırmıştı. Bu bölge Ekber tarafından ele geçirilmeden önce Gucerât Sultanlığı tarafından idare ediliyordu. Böylece yaklaşık iki asır hüküm süren ve on üç sultan tarafından idare edilen Gucerât Sultanlığı'nın bağımsızlığına son verilmiş oluyordu. Gucerât'ın fethi ile Bâbürlüler için hac yolları da güvenli hale gelmişti. Bölgenin en önemli limanı olan Surât ve onun batı sahilleri ile Umman Denizi üzerinden Aden'e oradan da Mekke'nin limanı olarak bilinen Cidde'ye kadar mukaddes şehirlere doğrudan erişim olanağı sağlanmış, bu da hac yolculuklarının Bâbürlüler için daha kolay olmasını mümkün kılmıştı. Üstelik Surât

bölgesinin 1573 yılında ele geçirilmesinde Zerdüş rahip Dastur Mıhrji Rana'nın da katkısı olmuştu (Rizvi, 1975, s. 130).

Gülbeden Begüm'e bu kutsal yolculukta Ekber Şah'ın eşi Selime Sultan Begüm ve pek kalabalık bir kafil e eşlik ediyordu. Bunların içinde kardeşi Kamran'ın kızı Hacı Begüm olarak da bilinen Miranşahî de vardı. *Hümayunnâme'den* öğrendiğimiz bir bilgiye göre Gülbeden'e eşlik eden yeğeni Hacı Begüm'e bu unvan, Hacca gitmeden önce verilmişti (Gülbeden, 1944, s. 257). Bu büyük ve üst düzey heyete eşlik eden bir muhafız heyeti de Agra'dan yola çıkıp Sûret Limanı'na kadar gelmişti. Başlarındaki Mîr-i Hac unvanlı özel atanmış bir Bâbür subayı, bu heyete ve askerlere mihmandarlık etmiş, hac yollarının güvende tutulması görevini yerine getirmişti (Farooqi, 1996, s. 43-44; Richards, 2021, s. 55). 8/630 yılında Mekke'nin fethinden sonra ortaya çıkan Emîrül-Haclık görevi, Hz. Peygamber zamanından beri biliniyordu ve bu iş için ilk atanan görevliler de Mekke Valisi Attâb b. Esîd ve Hz. Ali gibi kişiler idi (Kettânî, 1990, s. I/147-148, 192-193). 1261-1517 yılları arasında Memlûkler tarafından yerine getirilen bu hizmet (Mortel, 1989, s. 279-334), Yavuz Sultan Selim'in Ridâniye Zaferi'nden sonra Mısır'a hâkim olması ile Osmanlılara geçmişti. İlk zamanlar hac emiri olarak eşraftan seçilen kimseler zaman zaman bedevî saldırılarına karşı başarısız olunca 1570'lerden itibaren bölge sancaklarından birinin beyi Hac Emiri tayin edilmeye başlanmıştı (Uzunçarşılı, 1972, s. 56-61). Şimdi de Bâbürlüler ilk kez kendileri hacca gidecek bir heyete Mîr-i Hâc adı altında bir görevli tahsis ederek, Ekber'in de İslâm âlemindeki nüfuzunun artmaya başladığı gösterilmiş oluyordu. Böylece de Ekber Şah da etrafındaki yakın adamları tarafından "*Sultânü'l-İslâm, Kehfü'l-enâm, Emîrül-mü'minin, Zıllullah ale'l-âlemîn*" gibi abartılı ifadelerle anılacaktı (Konukçu 1994, s. 542-544). Bununla da yetinmeyen çevresi Ekber Şah'a sonunda "*Halife-i Resûlullah*" gibi daha cesur ve kastini aşan ifadeler yakıştıracaklar (Sharma, 1972, s. 222) ve bu durum da muhtemelen hilâfeti üzerlerinde taşıyan Osmanlı hükümdarı III. Murad'ın dikkatini çekecekti.

Bu büyük yolculuğun tüm masrafları Ekber Şah tarafından karşılanmış, ayrıca Mekke ve Medine'de dağıtılmak üzere sadakalar ve zekât paraları tahsis edilmişti (Farooqi, 1986, s. 191; Richards, 2021, s. 55). Heyeti, Hint Okyanusu-Aden-Kızıldeniz hattından Cidde'ye taşıyacak olan geminin özenle seçilmiş ve "*İlâhî*" ismi uygun görülmüştü. Özel

yapılıp tasarlanmış olan bu gemi, şimdi Surât Limanı'nda kıymetli yolcularını bekliyordu. Bu vecdden oldukça etkilenmiş görünen Ekber Şah da hac yolculuğuna çıkmak istemişse de yakın adamı ve sapkın fikirlerinin mimarı Ebu'l-Fadl el-Allâmî tarafından engellenmişti (Richards, 2021, s. 55).

Surât Limanı'ndan daha sonra da hacı taşıyan gemilerin gönderileceğini de bu vesile ile hatırlayalım. Gülbeden Begüm ile diğer Bâbürlü heyetin Aden'de bulunduğu sıralarda da Ekber'in kendisine muhaliflik yapacak ulemâyı Mekke'ye gönderdiğine şahit olacağız. İç karışıklıkları hallettikten sonra 1579'da Agra'ya dönen Ekber Şah, kendisine yapılan dinî konulardaki itirazların başında yer alan Şeyh Abdünnebî ve Mevlânâ Abdullah'ı hac kervanına mihmandar olarak atayıp onlardan kurtulacaktı. Bir daha Hindistan'a dönemeyecek olan bu âlimler, Mekke'de her yıl Ekber Şah'ın gönderdiği ihsanların düzenli olarak dağıtılıp dağıtılmadığını kontrol edeceklerdi. Bu amaçla 1580'de son bir hac kervanı daha Gucerât sahillerinden ayrılacak, ancak Ekber Şah, Mekke şerifine vaat etmesine rağmen, bir daha herhangi bir kervan yollanmayacaktı. Bâbürlü tarihçisi John F. Richard'a göre, Ekber Şah'ın geleneksel İslâm adına yaptığı diğer işlerde olduğu gibi Haremeyn'e karşı duyduğu heyecan da böylece azalmıştı (Richard, 2021, s. 67).

Oysa bu sırada Osmanlılar, Haremeyn'e büyük bir önem atfediyor ve kendilerine özenle Hâdim-ü Haremeyn-i Şerîfeyn unvanı veriyor, avuç avuç da para harcamaktan kaçınmıyorlardı. III. Murad zamanında (1574-1595) Şam hac kervanına deve tedariki için bir vakıf kurulmuş ve 600 kadar deve bağışlanmışsa da Şam eyaleti maliyesi, bu durumun hayvanlara bakmak için gerekli paranın temininde sıkıntı çıkaracağını öne sürerek karşı çıkmış, vakfın ömrü de pek uzun olmamıştı (Shaw, 1962, s. 170 vd.).

Gülbeden Begüm'ün Beklemek Zorunda Kaldığı Aden

Osmanlı, tebaası olmayan, fakat belli bir toplumsal konumu bulunan hacı adaylarına, işlerini kolaylaştırmak amacıyla yol emri verir ve bu belgede, geçecekleri yerlerdeki yöneticilerden bu kişilere yardımcı olmaları istenirdi. Meselâ 1565'te İran Şahı I. Tahmasb'ın Basra Körfezi üzerinden gönderdiği hacılara özel bir yol emri verilmişti. Safevî hacılarının Mekke'ye geldikleri bu yıl, Tebriz'de de Şah Tahmasb ilginç uygulamalarda bulunmuştu. Melankolik bir kişiliğe sahip olan Şah

İsmâil'in oğlu, rüya yorumlarına önem verirdi. Gördüğü bir rüyasının etkisiyle 1565'te ülkede bütün vergileri kaldıran Tahmasb, bundan dolayı halkın sevinçten bayram yapmasına neden olmuştu (Bûdâk Münşî Kazvîni, 1378, s. 225-226).

1576'da Bâbürlü Hükümdarı Ekber Şah'ın Sûret Limanı'ndan yola çıkan Gülbeden Begüm'ün de yer aldığı özel heyetine Aden ve diğer geçiş noktalarında ibraz edilmek üzere böyle bir yol emri verilmişti (Faroqi, 1996, s. 44). Verilen bu yol emri ile de Osmanlı idaresindeki Aden ve Haremeyn'de bu ayrıcalıklı heyet, gerekli hürmete layık bir şekilde hac vazifelerini yapmışlardı.

Üç buçuk yıl Hicaz'da kalan Gülbeden'in, Hindistan'a dönerken bindiği gemi Aden'de kaza geçirdi. Bir yıl kadar burada bekledikten sonra nihayet 1580'de Hindistan'a ulaşabildi. Aden'de kaldığı sırada kendisine iyi davranılmadığı için Ekber Şah durumu Osmanlı Padişahı III. Murad'a (1574-1595) bildirmiş, Padişah da suçluları cezalandırmıştı. Gülbeden Begüm, hac dönüşünde yeğeni Ekber Şah tarafından şahsi hatıralarını yazmakla görevlendirilmiş ve hac yolculuğunda yaşanan tatsızlıklar unutulmaya çalışılmıştı (Faroqi, 1996, s. 44-45; Şahin, 2016, s. 9). Sonunda, Gülbeden Begüm 7 Mayıs 1603'te 80 yaşında iken öldüğünde Ekber Şah, halasının tabutunu bir müddet taşıyarak ona olan minnet ve saygısını göstermişti (Rekha, 1967, s. 251).

Bu kalem ehli ve kitapsever Bâbür Prensesi'nin hac yolculuğu ile ilgili elimizdeki tüm bilgiler bunlardan ibarettir. Buna rağmen Gülbeden Begüm'ün Aden'de geçirdiği bir yıl içinde Osmanlı hakkında neler düşünmüş olabileceği ile ilgili bazı tahminlerde ve tahlillerde bulunmak istiyoruz. Gülbeden Begüm, Osmanlı ile ilgili en net kanaatleri, hükümdar kardeşi Hümâyun'un yanına 1555 yıllarında gelen denizcilik, astronomi ve coğrafyaya dair eserleriyle tanınan Osmanlı denizcisi Seydi Ali Reis (ö. 1562) aracılığı ile edindiğini biliyoruz. Hatta Seydi Ali Reis, Delhi'de iken usturlap hesabından husûf ve kûsûf ulûmunu öğrenmek isteyen Hümâyun Şah'ın isteği üzerine "*Mir'ât-ı Kâinât*" isimli bir eser kaleme almıştı (Kâtib Çelebi, 1943, s. II, 1649). Seydi Ali Reis'in Hindistan'da bulunurken Çağatay Türkçesini de öğrendiğini ve bu dilde yazdığı şiirleri Hümâyun Şah'ın çok beğenip kendisini Ali Şîr Nevâî ile mukayese ederek "*Mir Ali Şîr-i Sâni*" unvanını verdiğini (Turan, 1994, s. X/531) de muhtemelen Lahor'da iken duymuştu. Bundan sonra Seydi Ali Reis ile Hümâyun Şah'ın sohbetleri devam etmişti. Osmanlı kaptanı,

Hümâyun ve çevresindekilere Kanûnî Sultan Süleyman'ın (1520-1566) sahip bulunduğu güç ve kudreti anlatmaya çalışmış; Hindistan'ın, yedi iklim hâkimi Osmanlı padişahına ait toprakların onda biri kadar bile olmadığını söyleyerek de devletin gücünü ortaya koymuştu. Bunun üzerine Hümâyun Şah da, “*Yeryüzünde padişahlık namı, devletli hüdâvendigârın hakkıdır*” diye mukabelede bulunarak Kanûnî'ye dualar etmişti. Gülbeden, Seydi Ali Reis'in Delhi'de hizmetine girme teklifini kabul etmediği Hümâyun Şah'ın son nefesinde de yanında bulunduğunu duymuştu. Üstelik Osmanlı'nın bu Mısır ve Hint kaptanının 28 Ocak 1556'da Hümâyun Şah öldüğünde devlet adamlarının ne yapacaklarını tartıştıkları sırada onlara veliaht Ekber Şah tahta geçinceye kadar Osmanlılar gibi ölüm olayını gizlemelerini tavsiye ettiğinin ve onların da bu tavsiyeye uyduklarının (Seydi Ali Reis, 1313, s. 51-55) haberini almıştı.

Gülbeden Begüm'ün Aden'de gemisinin batması üzerine bir yılını geçirdiği bu şehirdeki Osmanlı yönetimi bu esnada farklı bir çehreye bürünmüştü. 1571'te İnebahtı'da alınan büyük deniz mağlubiyetinden yaklaşık üç yıl sonra Padişah II. Selim ölmüş, onun yerine oğlu III. Murad tahta oturmuştu. Yeni Sultan, Venedik asıllı annesi Nurbânû'nun (ö. 1583) telkinleri ile II. Selim'in diğer eşlerini Eski Saray'a göndermişti. Tahtta hak iddia etmemeleri için de en büyüğü sekiz yaşlarında olan erkek kardeşlerini huzurunda boğdurmuştu. Bu elim cinayeti duyan şehzadelerin annelerinden birisi ise yaşadığı büyük şokun etkisi ile kendisini bıçaklayarak intihar etmişti (Gerlach, 2006, s. I/128 vd.).

Barbaros Hayreddin Paşa'nın Adalar seferi sırasında esir aldığı Venedikli bu cariye, II. Selim'e erkek evlat dünyaya getirerek haseki sınıfına dâhil olmuş ve sarayın en etkin kişisi konumuna yükselerek selefi Ukrayna asıllı Hürrem Sultan'ın hırs ve ideale varis olmuştu (Arbel, 1992, s. 241-259). III. Murad'ın ona karşı büyük saygı göstermesinin de etkisi ile vâlide sultanlık, yüksek bir statüye ulaşmış; hânedanın önemli ve güçlü bir mevkii haline gelmişti. Nurbânû'nun hem hânedan üyeleri hem üst düzey görevlileri arasında yüksek meblağlara ulaşan günlük 2000 akçe tutarındaki harçlığı, onun 1580'lerdeki gücünün bir başka yansımasıydı. Nurbânû Sultan'ın Venedikliler ile yakın siyasî diplomatik teması hakkında elçi raporlarında geniş bilgi bulunması (Spagni, 1900, s. 254-333) ise Osmanlı'nın merkezîyetçi devlet anlayışının yok olmaya başladığının bir başka göstergesi idi. 1583'te Venedik Senatosu, yararlı hizmetlerinden dolayı kendisine 2000 Venedik altını değerinde

hediyeye yollamayı kabul etmişti. Bir başka rapora göre Girit'e yönelik muhtemel Osmanlı saldırısını önlemiş ve Venedik'e savaş açılmaması konusunda Kaptan-ı deryâ Kılıç Ali Paşa'yı (ö. 1587) dahi uyaracak kadar kendisinde güç ve cesaret görmüştü (Peirce, 1993, s. 296-297).

Bu yaşananlar da sultanların hasekilerinin artan etkisinin; Osmanlı devlet sistemini bozduğunu ve devletin duraklamaya girdiğini göstermişti (Shaw, 1977, s. I/98). Nurbânû Sultan 1583 yılında öldüğünde, aniden annesinin rehberliğini yitiren III. Murad'ın büyük üzüntü yaşaması da (Shaw, 1977, s. I/179) onu bir boşluğa düşürmüştü. Bu boşluğu da Bosna asıllı eşi, geleceğin Osmanlı padişahı III. Mehmed'in de annesi olan Safiye Sultan (ö. 1619) doldurmaya başlamıştı. Safiye Sultan'ın en büyük destekçileri bir Macar mühtedisi olan Bâbüssaâde Ağası Gazanfer Ağa ile Bostancıbaşı Ferhad Ağa idi ve onların sayesinde de sarayın olduğu kadar devletin pek çok işine müdahale edebiliyordu (Gerlach, 2006, s. II/637). Bu sırada Padişah III. Murad 1579'da, tam da Gülbeden Begüm'ün Aden'de mahsur kaldığı yıl, Doğu'da Safevîler'e karşı bazı başarılar kazansa da Sokullu Mehmed Paşa gibi Osmanlı'nın duraklamasına milad teşkil ettiği söylenecek önemli bir devlet adamını bir suikast sonucu yitiriyordu (Schweigger, 2004, s. 99-100).

Gülbeden Begüm'ün mahsur kalıp, idarecisinden kötü muamele gördüğü Aden de sanki eski haşmetli günlerini yitirmiş gibiydi. 1511'den sonra Kızıldeniz'e açılarak uzun bir mücadeleden sonra Harameyn'i tehdit eden Portekizliler'i Aden ve çevresinden uzaklaştıran Selman Reis (ö. 1528) (İbn İyâs, 2018, s. 108) ve Aden'i 1538'de Osmanlı hâkimiyeti ile tanıştıran Hadım Süleyman Paşa'nın (ö. 1547) etkili faaliyetleri (Uzunçarşılı, 1982, s. II, 393-397) çoktan geride kalmıştı. Osmanlı da devlet-i ebed müddetlikten farklı bir mecraya doğru akmaya başlamış, duraklama dönemi ile yoluna devam etmişti. Ancak Osmanlılar, Bâbürlülerden sonra yaklaşık yarım asır daha tarih sahnesinde kalacaklar, yıkılırken dahi İngilizler ve müttefiklerine Çanakale gibi çetin geçitlerde büyük mağlubiyetler yaşatmaktan geri durmayacaklardı.

Sonuç

Hindistan bölgesi, kadîm geçmişi ve birikiminin yanı sıra burada kurulan Türk-İslâm devletlerinin varlığı ile de tanınmaktaydı. X. yüzyılda Gazneliler ile başlayan bu süreç, Delhi Türk Sultanlığı ve nihayet Bâbürlüler ile noktalanmıştı. Yaklaşık dokuz asırlık bu süreç içerisinde

de hanedan hanımları zaman zaman etkin olmuşlar, Raziye Sultan gibi hükümdarlar dahi çıkarabilmişlerdi. Bu süreç, Bâbürlüler ile XVI. asır itibarıyla daha da zengin örneklerle tanışmış, şâir, kitap meraklısı ve müellif Gülbeden Begüm gibi renkli şahsiyetleri ön plana çıkarmıştı. Günümüzde dünyanın yedi harikasından biri olarak gösterilen Tac Mahal'in yapılmasına sebep olarak gösterilenERCÜMENT BANÛ BEGÛM'den daha renkli ve birikimli bir hanım olan Gülbeden Begüm'ün Şah Cihan gibi kendisine ölümüne bağlı bir eşi yoktu. Kardeşlerinin kanlı iktidar mücadelelerine şahit olan bu duygusal Bâbürlü prenses yaşadıklarını, kaleme aldığı *Hümâyunnâme* ve çıktığı bir hac yolculuğu ile unutmaya çalışacaktı.

En çok sevdiği abisi Hümâyun'un oğlu Ekber'in ilk iktidar günlerinde Agra'ya gelerek yeğenine destek olmaya çalışan Gülbeden Begüm, *Hümâyunnâme*'yi de Ekber'in teşvikleri ile kaleme almıştı. Ancak bu kabiliyetli ve başarılı hükümdarın çevresinin tesiri ile oluşturmaya çalıştığı din-i ilâhî adlı yeni oluşum, sünnî inançların hâkim olduğu Hindistan'da tepki ile karşılanmıştı. Yeni fetihlerle ismini yücelten Ekber Şah, karşılaştığı bu muhalefeti ortadan kaldırmak için bir hac yolculuğu düzenlemişti. Böylece Ekber Şah, İslâm'ın temel rükünlerinden birisi olan hac farızasına sahip çıktığını göstererek kendisine yöneltilen eleştirileri de bertaraf etmeye çalışmıştı. Gülbeden Begüm'ün de iştirak ettiği bu hac yolculuğu Gucerât sahillerinden Kızıldeniz'deki Mekke'nin limanı sayılan Cidde'de sona ermişti. Dönüş yolunda Bâbür heyetini taşıyan geminin Aden'de batması ile Gülbeden Begüm ve yol arkadaşları, bir yıl Osmanlı idaresindeki bu önemli liman şehrinde kalmışlardı. Bu sırada Bâbürlüler yükselişlerini sürdürürken verdikleri ateşli silah desteği ile onların Hindistan'da devlet kurmalarının önünü açan Osmanlılar ise bir duraklama sürecine giriyorlardı. Bunun pek çok nedeninden biri de Osmanlı sultanlarının yabancı kökenli eşlerinin devlet yönetiminde yıkıcı etkilerinin olması idi.

Gülbeden Begüm'ün Aden'de geçirdiği bu bir yıl, iki devletin mukayese edilmesine ve tarihin yeni bir soluk almasına fırsat sağlayacak olayların yeniden hatırlanmasına sebep olmuştur. Ancak Osmanlılar, Ekber Şah gibi inanç bazında sıra dışı eğilimlere sahip padişahlar çıkarmadığı minvalinde topraklarında da Ebu'l-Fadl el-Allâmî gibi sapkın fikirli âlimleri de barındırmamışlardı. Bu da Osmanlıların Bâbürlülerden daha uzun sürecek bir devlet kurmalarının nedenlerinden birisi olacaktı. Bâbür ve Osmanlı yakınlaşmasının, ortak düşman Safevîlere

karşı bir ittifak gerçekleştirememesi ise büyük bir kayıp olmuştur. Kandehar üzerinden Safevîlerle çarpışan Bâbürlüler ile Van-Kars hattında Kızılbaşlarla harp eden Osmanlılar aynı anda doğudan ve batıdan İran topraklarına hücum edebilselerdi, tarihin akışı da değişebilir, sünnî İslâm'ın önündeki barikat kaldırılabilirdi.

Teşekkür: Bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Acknowledgement: N/A

Peer-review: Externally double-blind peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no grant support.

Kaynakça / References

- Aijaz, G. A. (2011). A Historical review on the development of art and female education during the Muslim regimes in India. *International Journal of Business and Social Science*, 2(16), 181-187.
- Arbel, B. (1992). Nur Banu (c. 1530-1583): A Venetian Sultana? *Turcica*, (24), 241-259.
- Bâbü, Gâzî Z. M. (1943-1946). *Vekayi: Babur'un hâtratu*. (R. R. Arat, Çev.). TTK Yayınları.
- Bayur, Y. H. (1950). *Hindistan tarihi*, TTK Yayınları.
- Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin (1324). *Târih-i Beyhakî*, (K. Ganî ve A. E. Feyyâz, Nşr.). y.y.
- Bhardwaj, S. M. (1987). Pilgrimage: Hindu pilgrimage. (M. Eliade, Ed.) *The Encyclopedia of Religion 11* (s. 353-354) içinde. Macmillan Publishing Company.
- Braudel, F. (1990). *Akdeniz ve Akdeniz dünyası*. (M. A. Kılıçbay, Çev.). Eren Yayıncılık.
- Bûdâk Münşî Kazvînî (1378). *Cevâhirü'l-Ahbâr*. (M. B. Nejâd, Nşr.). y. y.
- Camolov, S. (1961). Bobırnama'da peysaj. *Şark Yulduzu*, XXIX/3, y. y.
- Chaghatai, M. A. (1979). The architect of the Taj and its place in world architecture. *İslâm Tetkikleri Dergisi*, 7(3-4), 159-171.
- Cöhce, S. (2004). *Delhi Türk sultanları tarihi*. Huzur Cilt Evi.
- Cüzcanî, Ebû Amr Minhâcüddîn Osmân (1963). *Tabakât-ı Nâsırî*. (A. Habîbî, Nşr.). Pühni Matbaa.

- Duğlat, H. M. (1895). *A History of the Moguls of Central Asia*. (E. D. Ross, Çev.). Sampson.
- Edens, C. (1997). Colonization. *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East 2*, (s. 52-55) içinde, Oxford University Press.
- Farooqi, N. R. (1986). *Mughal Ottoman relations: A study of political and diplomatic relations between Mughal India and the Ottoman Empire, 1556-1748* [Yayınlanmamış doktora tezi]. University of Wisconsin.
- Farooqi, N. R. (1996). Six Ottoman documents on Mughal-Ottoman relations during the Reign of Akbar. *Journal of İslâmic Studies* 7(1), 32-48.
- Gerdizî, Ebû Said Abdülhay (1347). *Zeynü'l-Ahbâr*. (Abdülhay Habibî, Nşr.). y.y.
- Gerlach, S. (2006). *Türkiye günlüğü (1573-1576)*. (T. Noyan, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Gibb, H. A. R. & Beckingham, C. F. (1994). *The travels of Ibn Battuta*. Hakluyt Society.
- Gupta, S. S. (2019). *Mahal: power and pageantry in the Mughal harem*. Hachette Press.
- Gülbeden (1944). *Hümayunnâme*. (Abdurrab Yelgar, Çev.). TTK Yayınları.
- Hakyemez, C. (2016). *Osmanlı-İran ilişkileri ve Sünnî-Şii ittifakı*. Kitap Yayınevi.
- Hândmîr (1857). *Habîbü's-siyer*. (Ağa Muhammed Hâşim Kâşânî, Nşr.). y.y.
- Hasan-ı Rumlu, (2006). *Ahsenü't-tevârih*. (Mürsel Öztürk, Çev.). TTK Yayınları.
- Hinz, W. (1948). *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*. (Tevfik Bıyıklıoğlu, Çev.). TTK Yayınları.
- Hoca Sadettin Efendi, (1979). *Tâcü't-Tevârih*. (İsmet Parmaksızoğlu, Haz.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İbn Battûta, (1417/1997). *er-Rihle*. (Abdülhâdî et-Tâzî, Nşr.). y. y.
- İbn Cübeyr (2021). *İbn Cübeyr Seyahatnamesi*. (Ramazan Şeşen, Çev.). Yeditepe Yayınları.
- İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin (1393-1398/1973-1978). *el-İhâta fî Ahbâri Gırnâta*. (M. Abdullah İnân, Nşr.). y.y.
- İbn İyâs (2018). *Bedâiü'z-Zühûr fî Vekâiyü'd-Duhûr. Yavuz'un Mısır'ı fethi ve Mısır'da Osmanlı idaresi*. (Ramazan Şeşen, Çev.). Yeditepe Yayınları.
- Jain S. (2003). The middle ages. *Encyclopaedia of Indian Women through the Ages*. Kalpaz Publication.
- İstek, E. (ed.). (2021), *İmparatoriçe, Belkîs-i Cihan Raziye Begüm (1236-1240)*. *Hanım Efendi*. Beyan Yayınları.

- Kâtib Çelebi (1943). *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. (Kilisli Muallim Rifat-Şerefeddin Yaltkaya, Nşr.). y. y.
- Kausar, K. & Kabir, I. (1982). *Biographical dictionary of prominent muslim ladies*, y. y.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdülkebir (1990). *et-Terâtîbü'l-İdâriyye: Hz. Peygamber'in yönetiminde sosyal hayat ve kurumlar*. (Ahmet Özel, Çev.). İz Yayıncılık.
- Kiraz, S. (2020). Fethî'nin manzum Menâzil-i Hacc'ı. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (18), 310-334.
- Konukçu, E. (1994). Ekber Şah. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 10* (s. 542-544) içinde. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Memmi, A. (1967). *The colonizer and the colonized*. Beacon Press.
- Merçil, E. (1996). Gazneliler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 8* (s. 480-484) içinde. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Merçil, E. (2003). Mahmûd-ı Gaznevî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 8* (s. 362-365) içinde. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Misra, R. (1965). *Women in Mughal India (1526-1748 A.D)*. Munshiram Manoharlal.
- Mortel, R. T. (1989). Prices in Mecca during the Mamlûk period. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 32(2), 279-334.
- Nâsır-ı Hüsrev (1957). *Sefernâme*. (M. Debîrsiyâkî, Nşr.). y. y.
- Nizâmeddin A, (1927-1939). *Tabaqat-i Akberi*. (Baini Prashad. Çev.). Royal Asiatic Society of Bengal.
- Nizami, K. A. (1989). *Akbar and religion*. İdarah-i-Adabiyat.
- Peirce, L. P. (1993). *The Imperial harem: Women and sovereignty in the Ottoman Empire*. Oxford University Press.
- Rekha, M. (1967). *Women in Mughal India 1526-1748 AD*. Munshiram Manoharlal.
- Richards, J. F. (2021). *Bâbü'r Türk İmparatorluğu, tarih, kültür, teşkilât*. (Yasin Tekin, Çev.). Selenge Yayınları.
- Rizvi, S.A.A. (1975). *Religious and intellectual history of the muslims in Akbar's Reign*. Munshiram Manoharlal Publishers.
- Schweigger, S. (2004). *Sultanlar kentine yolculuk: 1578-1581*. (H. Stein, Nşr.; S. Türkis Noyan, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Sharma, S. R. (1972). *The religious policy of the Mughal Emperors*. Asia Publishing House.
- Shaw, S. J. (1962). *The financial and administrative organization and development of Ottoman Egypt: 1517-1798*. Princeton University Press.
- Shaw, S. J. (1977). *History of the Ottoman Empire and modern Turkey. Empire of the gazis*. Cambridge University Press.

- Spagni, E. (1900). Una Sultana Veneziana. *Nuovo Archivio Veneto*, 1, 254-333.
- Storey, C. A. (1927). *Persian literature: A bio-bibliographical survey*. Luzac Cooperation.
- Sümer, F. (1993). Kara-Koyunlular. *İslâm Ansiklopedisi 6* (s. 302-305) içinde. Milli Eğitim Basımevi.
- Sümer, F. (2002). Uzun Hasan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 42* (s. 261-264) içinde. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şahin, H. H. (2018). Müslüman Türk Devletinin tek kadın sultanı, Belkîs-i Cihan Raziye Begüm. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(16), 362-367.
- Şahin, H. H. (2016). Bâbürlü Sultanı Gülbeden Begüm. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(16), 1-22.
- Togay, M. F. (1942). Sevim Bike. *Türk Amacı*, 1(1), 22-29.
- Tuhina, I. (January to June 2013). Literary contribution of Mughal Court Lady Gulbadan Begum. *International Journal of Humanities and Social Science*, 1, 1-16.
- Turan, Ş. (1994). Seydî Ali Reis. *İslâm Ansiklopedisi 10*, (s. 528-531) içinde. Milli Eğitim Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1972). *Mekke-i Mükerrreme emirleri*. TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1982). *Osmanlı tarihi*. TTK Yayınları.
- Üçok, B. (1993). *İslâm devletlerinde Türk naibeler ve kadın hükümdarlar*. Kırmızı Kedi Yayınları.
- Vefayî Z. (1385/2006). *Şerh-i tarih-i Karakoyunluha & Akkoyunluha*. İntişarat-ı Zeyneb.
- Yakubovskiy, A. Y. (1955). *Altın Ordu'nun kuruluşu ve inkişafı*. (Hasan Eren, Çev.). Maarif Basımevi.